

1. Nykyinen lainsäädäntö

1.1. Perus- ja ihmisoikeudet

Perustuslain 7 §:n mukaan jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä muutoinkaan kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Rangaistuksen, joka sisältää vapaudenmenetyksen, määrää tuomioistuin. Muun vapaudenmenetyksen laillisuus voidaan saattaa tuomioistuimen tutkittavaksi.

Perustuslain 7 §:n 3 momentti sisältää myös niin sanotun perustuslaillisen toimeksiannon, jonka mukaan vapautensa menettäneen oikeudet turvataan lailla. Säännös velvoittaa säätämään tutkintavangin, vangin ja muun vapautensa menettäneen oikeuksista ja velvollisuuksista täsmällisesti laintasolla.

Suomea sitovaa kansainvälistä sopimusta, joka koskisi yksinomaan vapautensa menettäneitä, ei ole solmittu. Useisiin Suomen ratifioimiin ihmisoikeussopimuksiin sisältyy kuitenkin artikloja, joilla on merkitystä vapautensa menettäneen kohtelua ja oikeuksia arvioitaessa. Tässä mielessä tärkeitä sopimuksia ovat Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 7-8/1976) sekä Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suojaamiseksi (SopS 16-17/1990) eli Euroopan ihmisoikeussopimus. Suomessa on voimassa myös Yhdistyneiden Kansakuntien kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai alentavan kohtelun vastainen yleissopimus (SopS 59-60/1989) ja Eurooppalainen yleissopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen kieltämiseksi (SopS 16-17/1991).

Vapautensa menettäneen kohtelua koskevia kansainvälisiä suosituksia on useita. Niitä on valmisteltu sekä Yhdistyneiden Kansakuntien että Euroopan neuvoston piirissä. Merkittävimmät vankeja ja tutkintavankeja koskevat kansainväliset suositukset ovat Yhdistyneiden Kansakuntien Vankeinhoidon vähimmäissäännöt ja Euroopan neuvoston Euroopan vankilasäännöt. Vapautensa menettäneiden kohtelun kannalta tärkeitä suosituksia ovat myös Yhdistyneiden Kansakuntien vankien kohtelun peruseriaatteet ja Yhdistyneiden Kansakuntien vapautensa menettäneen suojelua koskevat peruseriaatteet.

Euroopan neuvostossa on hyväksytty myös tutkintavankeja koskeva suositus, jota ollaan parhaillaan uudistamassa. Kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi toimiva eurooppalainen komitea (CPT) on myös julkaissut suositukset vapautensa menettäneen kohtelusta.

Kansainvälisissä sopimuksissa ja suosituksissa tutkintavankien osalta keskeinen lähtökohta on syyttömyysolettama. Syyttömyysolettama velvoittaa järjestämään tutkintavangin oikeusaseman ja kohtelun rangaistusvagin oikeusasemasta ja kohtelusta poikkeavasti.

Syyttömyysolettamasta johtuvia tutkintavankien oikeuksia ovat muun muassa yksinäisessä asuminen, oikeus omien vaatteiden käyttöön, työnteon vapaaehtoisuus, itse valitun oikeusavustajan tapaaminen, läheisten tapaamismahdollisuus sekä lehtien ja muun kirjallisuuden hankkiminen.

Perustuslain 19 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä.

Terveydenhoidon alalla keskeinen kansainvälinen sopimus on Eurooppalainen yleissopimus ihmisoikeuksien ja yksilön ihmisarvon suojaamisesta biologian ja lääketieteen alalla (niin kutsuttu ihmisoikeuksien ja biolääketieteen sopimus). Sopimuksessa on määräyksiä muun muassa potilaan suostumuksen hankkimisesta hoitotoimenpiteisiin, potilaan yksityisyyden kunnioittamisesta ja potilaan oikeudesta tietojen saantiin. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen, mutta sitä ei ole meillä vielä ratifioitu.

Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokous on hyväksynyt julkilausuman mielen-terveyshäiriöistä kärsivien henkilöiden suojelemiseksi ja mielenterveystyön edistämiseksi. Euroopan neuvoston piirissä on hyväksytty suositus tahdosta riippumattomaan hoitoon otetun henkilön oikeudellisesta suojasta ja valmisteltu kyseisen suosituksen korvaavaksi tarkoitettu suositus psykiatriasta ja ihmisoikeuksista. Euroopan neuvoston kidutuksen vastainen komitea on raportissaan julkaissut suuntaviivat psykiatristen potilaiden huonon kohtelun ehkäisemiseksi.

1.2. Voimassa olevat säännökset

Mielentilatutkimuksessa olevaan vankiin ja tutkintavankiin sovelletaan useita lakeja rinnakkain, koska mielentilatutkimuksessa oleva henkilö voi olla tutkintavanki tai – vaikkakin harvoin – vankeusvanki. Joissakin, nykyisin harvinaisissa tilanteissa henkilö määrätään mielentilatutkimukseen, vaikkei häntä ole vangittu.

Pidättämisen ja vangitsemisen yleisistä edellytyksistä säädetään pakkokeinolain (450/1987) 1 luvun 3 ja 8 §:ssä Vapaudenmenetyksen tarkoituksena on paon estäminen, todisteiden hävittämisen ja sotkemisen estäminen tai rikollisen toiminnan jatkamisen estäminen.

Tutkintavangin oikeuksista ja velvollisuuksista säädetään tutkintavankeudesta annetussa laissa (615/1974). Lain soveltamisalasta muihin kuin tutkintavankeihin säädetään 19 §:n 3 momentissa, jonka mukaan ”milloin joku on muutoin lain nojalla menettänyt vapautensa, on niin ikään, ellei asianomaisista säännöksistä muuta johdu, soveltuvin osin noudatettava, mitä tutkintavangista on säädetty, kuitenkin ottaen vapauden menetyksen syyn”.

Tutkintavankeudesta annetun lain 2 §:n 1 momentin mukaan tutkintavangin vapautta on rajoitettava vain siinä määrin kuin vangitsemisen tarkoitus sekä vankilassa pitämisen varmuus ja järjestyksen säilyminen edellyttävät.

Vankeusvangin oikeuksista säädetään rangaistusten täytäntöönpanosta annetussa

laissa (89/1889). Lain 1 luvun 1 §:n mukaan lakia sovelletaan vankeusrangaistuksen ja sakon muuntorangaistuksen suorittamiseen.

Jos tuomioistuimien oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 45 §:n nojalla määrää rikoksesta syytetyn mielentilan tutkittavaksi, rikoksesta syytetty saadaan mielenterveyslain 15 §:n nojalla ottaa mielentilatutkimusta varten sairaalaan ja pitää sairaalassa tahdostaan riippumatta.

Tuomioistuimen on määrättyään rikoksesta syytetyn mielentilatutkimukseen viipymättä toimitettava asiakirjat Terveystieteiden oikeusturvakeskukselle. Terveystieteiden oikeusturvakeskus määrää mielenterveyslain 16 §:n 1 momentin nojalla, missä mielentilatutkimus suoritetaan ja, jos se suoritetaan sairaalan ulkopuolella, kuka sen suorittaa.

Jos tuomioistuimien on määrännyt rikoksesta syytetyn mielentilan tutkittavaksi ja syytetty on vangittuna, Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen on mielenterveysasetuksen 3 §:n 1 momentin mukaan toimitettava tuomioistuimen sille lähettämät asiakirjat edelleen tutkimuksesta vastaavalle lääkärille sekä ilmoitettava sen vankilan johtajalle, jossa syytettyä asiakirjojen mukaan säilytetään, missä ja milloin tutkimus toimitetaan.

Jollei syytettyä ole määrätty vangittavaksi, Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen on mielenterveysasetuksen 3 §:n 2 momentin mukaan toimitettava asiakirjat tutkimuksesta vastaavalle lääkärille ja ilmoitus tutkimuksen paikasta ja alkamisajankohdasta syytetyn asuinpaikkakunnan poliisille, jonka on ilmoitettava tutkimuksen paikasta ja alkamisajankohdasta tutkittavalle.

Mielentilatutkimus on toimitettava ja lausunto rikoksesta syytetyn mielentilasta annettava Terveystieteiden oikeusturvakeskukselle mielenterveyslain 16 §:n 2 momentin mukaan viimeistään kahden kuukauden kuluttua mielentilatutkimuksen aloittamisesta. Terveystieteiden oikeusturvakeskus voi perustellusta syystä pidentää tutkimusaikaa enintään kahdella kuukaudella.

Mielentilatutkimuksessa olevien perusoikeuksien rajoittamisesta säädetään mielenterveyslain 4 a luvussa.

Mielenterveyslain 16 §:n 3 momentin mukaan Terveystieteiden oikeusturvakeskus antaa mielentilatutkimuksen suorittaneelta sairaalalta saamansa lausunnon perusteella oman lausuntonsa rikoksesta syytetyn mielentilasta tuomioistuimelle.

Jos edellytykset rikoksesta syytetyn määräämiseen hoitoon hänen tahdostaan riippumatta ovat olemassa, kun mielentilatutkimus on toimitettu, Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen on määrättävä hänet hoitoon hänen tahdostaan riippumatta mielenterveyslain 17 §:n 1 momentin nojalla. Jos taas mielentilatutkimuksen perusteella on ilmeistä, että edellytyksiä rikoksesta syytetyn hoitoon määräämiseen hänen tahdostaan riippumatta ei ole, hänet saadaan mielenterveyslain 18 §:n mukaan Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen suostumuksella poistaa hänen sitä halutessaan sairaalasta jo ennen kuin Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen lausunto on annettu.

Sosiaali- ja terveyshallitus on laatinut vuonna 1992 mielentilatutkimuksia suorit-
taville lääkäreille tarkoitetun oppaan mielentilatutkimuksesta ja siitä annettavasta
lausunnosta. Vaikka opas on sisällöltään eräiltä osin vanhentunut, sitä käytetään
edelleen soveltuvien osien.

Eniten mielentilatutkimuksia tekevissä mielentilatutkimuspaikoissa (Lapinlahden
sairaala, Niuvanniemen sairaala, Vanhan Vaasan sairaala ja Tampereen yliopistol-
linen sairaala) on laadittu tutkimuspaikkakohtaisia sääntöjä ja ohjeita. Eri tutki-
muspaikkojen säännöt ja ohjeet eivät poikkea kovin merkittävästi toisistaan.

2. Käytäntö

Tutkintavankeja oli 16.8.2003 rangaistuslaitoksissa yhteensä 466, joista 428 mies-
tä ja 38 naista.

Rangaistuslaitoksiin tulevat tutkintavangit sijoitetaan Helsingin, Hämeenlinnan,
Jokelan, Kuopion, Kylmäkosken, Lounais-Suomen, Mikkelin, Oulun, Pyhäselän,
Riihimäen, Vaasan ja Vantaan vankiloihin. Tutkintavangin sijoituspaikka määräy-
tyy lähtökohtaisesti syyteasiaä käsittelevän tuomioistuimen mukaan. Eniten tut-
kintavankeja on Vantaan vankilassa, jossa heitä oli 109 (1.8.2003). Tutkintavan-
keuslain 1 §:n nojalla tutkintavanki voidaan myös sijoittaa oikeusministeriön hy-
väksymään poliisivankilaan. Poliisin säilytystiloissa tutkintavankeja oli 16.8.2003
yhteensä 87.

Vankeusrangaistusta suorittavia vankeja oli 1.8.2003 yhteensä 2679, nuorisovanke-
ja 46 ja sakonmuuntorangaistusta suorittavia 182. Vankeusrangaistusta suorittavan
vangin, joka ei samalla ole myös tutkintavanki, määrääminen mielentilatutkimuk-
seen on erittäin harvinaista.

Suomessa tehdään nykyisin vajaat 200 mielentilatutkimusta vuodessa. Vielä
1990-luvun puolessavälissä tutkimuksia tehtiin vuosittain reilusti yli 200, mutta
määrä väheni 2000-luvulle tultaessa ja kääntyi sitten jälleen nousuun.

Eniten tutkimuksia tehdään Lapinlahden sairaalassa Helsingissä ja Niuvanniemen
sairaalassa Kuopiossa. Tutkimuksia tehdään lisäksi Vanhan Vaasan sairaalassa,
Oulun yliopistollisessa sairaalassa, Tampereen yliopistollisessa sairaalassa, Kello-
kosken sairaalassa, Vankimielisairaalassa ja Vantaan vankilan psykiatrisessa sai-
raalassa. Alaikäisiä voidaan nykyisin tutkia myös Tampereelle maaliskuussa 2003
perustetussa EVA-yksikössä (erityisen vaikeahoitoisten alaikäisten psykiatrinen
tutkimus- ja hoitoyksikkö) ja myöhemmin myös Niuvanniemen sairaalan yhtey-
teen perustettavassa vaarallisten ja vaikeahoitoisten nuorten tutkimus- ja hoitoyk-
sikössä.

Kun tuomioistuin määrää rikoksesta syytetyn mielentilan tutkittavaksi, se lähettää
oikeudenkäyntiasiakirjat Terveystenhuollon oikeusturvakeskukselle. Oikeusturva-
keskus määrää, missä sairaalassa mielentilatutkimus suoritetaan. Rikoksesta syy-
tetyn ollessa vangittuna Terveystenhuollon oikeusturvakeskus ilmoittaa vankilan-
johtajalle tutkimuspaikan ja -ajankohdan, ja syytetty toimitetaan tutkimukseen
suoraan vankilasta.

Tutkittavalle, jota ei ole määrätty vangittavaksi, tiedoksiannon tutkimusajasta ja paikasta suorittaa poliisi. Poliisilla on velvollisuus myös antaa virka-apua syytetyn toimittamiseksi tutkimuspaikkaan, jos tämä jättää menemättä sovittuna ajankohtana tutkimukseen. Tällaisessa mielenterveyslain 31 §:n 3 momentin mukaisessa virka-avussa mielentilatutkimukseen määrätyn toimittamiseksi sairaalaan on kysymys eri asiasta kuin saman pykälän 1 momentin mukaisessa avustamisessa tahdosta riippumattomaan hoitoon kuljettamisessa. Tahdosta riippumattomaan hoitoon kuljettamisessa saattajana toimii terveydenhuoltoalan ammattikoulutuksen saanut henkilö, jota poliisi tarvittaessa avustaa.

Mielentilatutkimukseen sisältyvät psykiatrinen tutkimus, psykologin tutkimus (tarpeen mukaan myös neuropsykologin tutkimus) ja somaattinen tutkimus sisältäen neurologisen tutkimuksen. Tarvittaessa voidaan konsultoida eri somaattisten alojen erikoislääkäreitä. Myös erikoistutkimukset, kuten laboratoriotutkimukset, sydänfilmi, keuhkokuva, aivosähkökäyrä, pään kuvantamistutkimukset ja kromosomitutkimukset, tulevat kyseeseen tarpeen mukaan.

Tutkittavasta kerätään mielentilatutkimusta varten taustatietoja muun ohessa terveydenhuollosta, sosiaalihuollosta ja päihdehuollosta. Tietoja voidaan pyytää myös vankilasta ja sen terveydenhuoltoyksiköiltä, kriminaalihuoltolaitokselta, kansaneläkelaitokselta, eläketurvakeskukselta ja puolustusvoimilta. Tietoja pyritään hankkimaan tutkittavan kanssa yhteisymmärryksessä, vaikka asiakirjat on pääsääntöisesti mahdollista saada edellä mainituista paikoista suostumuksetta. Tutkittavan menneisyydestä voidaan hankkia tietoja myös hänen omaisiltaan ja tuttaviltaan sekä opettajiltaan ja työnantajiltaan erityisellä kyselylomakkeella, mutta yleensä vain tutkittavan suostumuksella.

Tutkittavan käyttäytymistä seurataan sairaalan osastolla koko mielentilatutkimuksen ajan, jotta simulaation eli teeskentelyn mahdollisuus jäisi mahdollisimman pieneksi. Myös mahdolliset oireiden peittämiset usein paljastuvat osastotarkkailussa. Hoitohenkilökunnan havainnot tutkittavasta ovat myös tärkeä osa tutkimusaineistoa.

Tutkimuspaikan on annettava lausuntonsa tutkittavan mielentilasta Terveydenhuollon oikeusturvakeskukselle viimeistään kahden kuukauden kuluttua mielentilatutkimuksen aloittamisesta. Lausunnosta on käytävä ilmi oikeuden asiakirjoista ilmenevät tiedot (henkilötiedot, rikosrekisteritiedot, syytteenalaisen teon kuvaus, lyhennelmä esitutkintatiedoista ja mahdollisten jo annettujen lääkärinlausuntojen referointi) ja tutkimusta varten muualta saadut tiedot. Sen jälkeen lausunnosta ilmenevät varsinaiset tutkimushavainnot edellä mainittuihin tutkimuksiin perustuen. Tärkeän osan lausuntoa muodostaa subjektiivinen anamneesi eli tutkittavan oma kertomus itsestään, elämänsä elämänsä ja syytteenalaisesta teosta edeltäneestä ajasta sekä itse syytteenalaisesta teosta. Anamneesissa tutkittava kertoo oman näkemyksensä syytteenalaisen teon tapahtumista ja siihen johtaneista tekijöistä sekä käsityksensä teon seurauksista ja omasta syyntakeisuudestaan. Lausunnon johtopäätöksistä on ilmentävä syyntakeisuusarvion lisäksi mahdolliset diagnoosit ja niiden perustelut sekä kannanotto siihen, voidaanko tutkittavaa kuulla henkilökohtaisesti oikeudessa. Jos tutkittava on mielentilalausunnon perusteella ollut teon teh-

dessään ymmärrystä vailla, lausunnossa on otettava kantaa myös tutkittavan tahdosta riippumattoman hoidon tarpeeseen.

Terveystieteiden oikeusturvakeskus antaa saamansa lausunnon perusteella oman lausuntonsa rikoksesta syytetyn mielentilasta tuomioistuimelle. Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen on myös määrättävä syytetty tahdosta riippumattomaan hoitoon, mikäli edellytykset siihen ovat olemassa.

Mielentilalausunto on asiantuntijalausunto, joka ei millään tavalla sido tuomioistuinta päätöksenteossa. Tuomioistuin siis ratkaisee viime kädessä itse syyntakeisuuskysymyksen.

Käytännössä tuomioistuimet pääsääntöisesti noudattavat mielentilalausunnon syyntakeisuusarviota.

Mielentilatutkimus kestää keskimäärin kuusi viikkoa. Mielentilatutkimus koostuu lääkärin, psykologin, sosiaalityöntekijän ja vastuuhoidajan haastatteluista sekä osastoseurannasta.

Lääkäri haastattelee mielentilatutkittavaa mielentilatutkimuksen aikana yleensä noin 5-10 kertaa. Psykologin haastatteluja on myös keskimäärin noin 5-10 ja vastuuhoidaja haastattelee tutkittavaa muutaman kerran viikossa. Osastoseuranta on oleellinen osa mielentilatutkimusta.

Osastolla tutkittavilla on mahdollisuus askarrella ja opiskella ja kirjastopalvelut ja kanttiini ovat yleensä tutkittavien käytettävissä. Tutkittavilla on myös päivittäinen ulkoilumahdollisuus valvottuna. Osastolla järjestetään lisäksi erilaisia tapahtumia ja retkiä sekä erilaisia pelejä kuten pingis, biljardi ja lentopallo.

Osastolla tutkittavilla ei ole mahdollisuutta osallistua jumalanpalveluksiin. Pappi tai sairaalateologi tulee kuitenkin tapaamisille tarvittaessa.

Tutkittavilla on oikeus vastaanottaa vieraita ja käyttää puhelinta. Vierailijat sopivat yleensä tapaamisajat etukäteen ja vierailut järjestetään pääsääntöisesti valvottuina. Tapaamiskiellot ovat mahdollisia, mutta ne ovat käytännössä melko harvinaisia.

Vanhan Vaasan sairaalan mielentilatutkimusosastolla vierailijat sopivat tapaamisajat etukäteen ja vierailut järjestetään pääsääntöisesti valvottuina. Vieraille on varattu sairaalalta myös yöpymismahdollisuus. Vierailijat saapuvat tapaamistiloihin metallinilmaisimen kautta ja heidän tuomat tavarat tarkastetaan. Vierailijoista ei ole aiheutunut ongelmia.

Tutkittavat voivat soittaa Vanhasta Vaasasta valvonnasta maksullisesta korttipuhelimesta ja asianajajille maksutta kansliasta. Lähteviä kirjeitä ei tarkasteta. Tulevat avataan henkilökunnan läsnä ollessa, jos on perusteltua syytä epäillä väärinkäyttöä. Näissä tapauksissa alkuperäinen kirje laitetaan tutkittavan tavaroihin säilytettäväksi ja kopio annetaan tutkittavalle. Tapauksia on muutama vuodessa.

Ulkoilumahdollisuus Vanhassa Vaasassa tutkittavana olevilla on kesällä kolme kertaa päivässä. Talvisin ulkoilukertoja on kaksi. Ulkoilu kestää 45 minuuttia kerrallaan. Ulkoilupihoja on kaksi. Pienempi, ns. varmuuspiha, on tehty pylväiden varaan rakennetun sairaalarakennuksen alle. Tämä rakenne estää aidan yli kiipeämisen. Säilytysvarmuudeltaan piha on erittäin hyvä. Laajempi ulkoilupiha on hehtaarin suuruinen ja sitä ympäröi neljä metriä korkea aita, joka on yläosastaan taiputettu sisäänpäin. Aidan rakenne on hyvä ja se hidastaa alueelta poistumista. Pihalla on lentopallokenttä ja liikuntamahdollisuudet ovat hyvät. Siellä järjestetään myös piharetkiä, nuotioiltoja ja muita tapahtumia. Kaikki ulkoilut ovat valvottuja.

Osaston sisätiloissa on mahdollisuus askarrella ja opiskella sekä pelata pöytätennistä ja biljardia. Jokainen siivoaa oman huoneensa. Jos tutkittavat osallistuvat yhteisten tilojen kunnossapitoon, maksetaan heille ns. kehotusrahaa.

Kirjasto- ja kanttiinipalvelut Vanhassa Vaasassa hoidetaan tilauksesta, myös erityiset ruokavaliot otetaan huomioon. Jumalanpalveluksiin osastolla ei ole mahdollisuutta osallistua, mutta pappi tulee tapaamaan tarvittaessa.

Tutkittavat eivät poistu Vanhan Vaasan mielentilatutkimusosastolta muualle kuin keskussairaalaan tai tutkimuksia varten muuhun paikkaan. Poistumiset tehdään saatettuna.

3. Aikaisemman työryhmän ehdotukset

Syksyllä 2001 mietintönsä jättänyt työryhmä selvitti, miten mielentilatutkimuksessa oleviin tutkintavankeihin sovellettavia käytäntöjä sekä valvontaa ja viranomaisten toimivaltuuksia tulisi kehittää. Erityisesti työryhmä selvitti, miten vankeinhoitolaitoksen ja Terveysturvakeskuksen yhteistyötä mielentilatutkimuspaikan valinnassa voitaisiin kehittää sekä, mitä menettelykäytäntöjä, ohjeita ja lainsäädännöllisiä muutoksia tarvitaan.

Työryhmä ehdotti, että tutkittavien sijoittelussa eri mielentilatutkimuspaikkoihin olisi luotava säännönmukainen tiedonvaihto. Sijoittamispäätöksen tekevän Terveysturvakeskuksen käytössä tulisi olla vankeinhoitolaitoksen hallussa olevat tutkintavangin mahdollista vaarallisuutta koskevat tiedot. Työryhmän mukaan tällaiselle tietojenvaihdon ei ole lainsäädännöllisiä esteitä, koska terveydenhuollon oikeusturvakeskuksesta annetun lain 8 §:n 1 momentin mukaan valtion viranomainen on velvollinen pyynnöstä antamaan Terveysturvakeskukselle sille säädettyjen tehtävien suorittamiseksi tarpeelliset tiedot ja selvitykset sen estämättä, mitä salassapitovelvollisuudesta säädetään.

Työryhmä painotti mielentilatutkimuspaikan ja sen sijaintipaikkakunnan vankilan keskinäisen yhteistyön merkitystä. Työryhmä ehdotti, että mielentilatutkimuspaikan ja sen sijaintipaikkakunnan vankilan paikallisessa yhteistyössä toteuttamaa konsultointi- ja koulutusyhteistyötä turvallisuutta ja mielenterveyspotilaiden hoitoa ja kohtelua koskevissa kysymyksissä lisättäisiin.

Työryhmän mielestä kussakin tutkimuspaikassa tulisi olla olemassa sisäiset ohjeet. Yhdenvertaisuussyistä myös eri tutkimuspaikkojen ohjeiden tulisi olla kes-

kenään niin yhdenmukaiset kuin paikallisten olosuhteiden erot sen käytännössä mahdollistavat.

Työryhmän mielestä myös mielentilatutkimuspaikan ja vankiloiden yhteistyö saattaisi tarvita ohjeistusta. Terveysturvakeskuksen ja vankeinhoitolaitoksen tulisikin sopia yhteistyöstä valtakunnallisella tasolla ja antaa sen jälkeen mahdollisesti tarvittavat ohjeet omille hallinnonaloilleen. Mielentilatutkimuspaikkojen ja vankiloiden tulisi neuvotella ja sopia yhteistyön käytännön yksityiskohdista paikallisesti.

Mielentilatutkimuksessa olevien oikeuksien ja velvollisuuksien sekä heihin kohdistettavissa olevien toimivaltuuksien sääntelyä työryhmä piti hankalana, koska sääntelyssä joudutaan ottamaan samanaikaisesti huomioon useita henkilöryhmiä ja koska mielentilatutkimuspaikkoina toimii erityyppisissä laitoksia. Mielentilatutkittava voi olla tutkintavanki, vankeusvanki tai vapaalta jalalta tuleva. Mielentilatutkimuspaikkoina toimivissa sairaalayksiköissä on myös tahdosta riippumattomassa tai vapaaehtoisessa hoidossa olevia mielenterveyspotilaita. Sairaalaolosuhteissa saatetaan sääntelyä harkittaessa joutua huomioimaan myös muiden kuin mielenterveyspotilaiden asema. Mielentilatutkimuspaikkoina toimivissa vankeinhoitolaitoksen yksiköissä on mielentilatutkittavien lisäksi myös muita tutkinta- ja rangaistusvankeja, joista osa on samanaikaisesti potilaita.

Työryhmän mielestä keskeisimmät puutteet lainsäädännössä olivat toimivaltuuksien puuttuminen päihteiden hallussapidon ja päihteettömyyden tarkastamiseen, yhteydenpidon valvontaan ja tarvittaessa estämiseen sekä väkivalta- ja karkaamistilanteiden estämiseen ja hoitamiseen.

Työryhmän mielestä mielentilatutkimuksen onnistumiseksi ja hoidollisessa tarkoituksessa käytettävistä toimivaltuuksista tulee säätää mielenterveyslaissa ja päätösvalan tulee näissä tilanteissa olla mielentilatutkimuspaikan henkilöstöllä. Tutkintavankeuden tavoitteiden toteuttamiseksi käytettävistä toimivaltuuksista tulisi säätää tutkintavankeudesta annettavassa laissa, jossa säädettäisiin myös päätösvallassa.

Työryhmän mielestä mielentilatutkimuksessa olevalla tutkintavangilla tulee olla lähtökohtaisesti samat oikeudet kuin muilla tutkintavangeilla, vaikkakin mahdolliset mielentilatutkimuspaikan olosuhteista johtuvat poikkeamiset tutkintavangin yleisistä oikeuksista saattavat olla perusteltavissa tutkimusvaiheen lyhytkestoisuuden vuoksi.

Työryhmän mukaan lakisystemaattisesti selkeintä olisi, että muissa kuin vankeinhoitolaitokseen kuuluvissa mielentilatutkimuspaikoissa mielentilatutkimuksessa oleviin tutkintavankeihin sovellettaisiin mielenterveyslain säännöksiä ja lisäksi soveltuvin osin tutkintavankeudesta annetun lain nimenomaisesti mainittuja säännöksiä. Mielentilatutkimuksessa olevaan tutkintavankiin tulisi voida soveltaa ainakin tutkintavankeuslakiehdotuksen tutkintavangin yhteydenpidon rajoittamista koskevaa säännöstä. Vastaavasti rangaistusvankeja koskevaan rangaistusten täytäntöönpanosta annettuun lakiin tulisi ottaa säännös, jonka mukaan muissa kuin vankeinhoitolaitokseen kuuluvissa mielentilatutkimuspaikoissa mielentilatutki-

muksessa oleviin rangaistusvankeihin sovellettaisiin mielenterveyslain säännöksiä.

Vankeinhoitolaitokseen kuuluvissa mielentilatutkimuspaikoissa sovellettaisiin toimivaltuuksien osalta lakeja rinnakkain siten, että mielentilatutkimuksen onnistumiseksi ja mahdollisessa hoidollisessa tarkoituksessa käytettävät toimivaltuudet määräytyisivät mielenterveyslain perusteella ja tutkintavankeuden tavoitteiden toteuttamiseksi ja laitosjärjestyksen ylläpitämiseksi käytettävät toimivaltuudet tutkintavankeudesta annetun lain tai rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain perusteella.

Työryhmä ei laatinut ehdotustensa perusteella säännösehdotuksia.

4. Mielenterveyslain 4 a luku

4.1. Yleistä

Mielenterveyslakiin (1116/1990) lisättiin 21.12.2001 uusi 4 a luku, joka tuli voimaan 1.6.2002. Lain muutoksella uudistettiin tahdosta riippumatta annettavassa hoidossa tai tutkimuksessa olevan henkilön perusoikeuksien rajoituksia sekä niihin liittyviä pakkotoimia koskevat säännökset. Uudistuksen tavoitteena on ollut yhdenmukaistaa rajoitusten käyttöä psykiatrisissa hoitoyksiköissä ja turvata potilaiden perusoikeudet.

Psykiatrisessa yksikössä saadaan käyttää vain lain 4 a luvussa määriteltyjä potilaan itsemääräämisoikeuden rajoittamista koskevia keinoja laissa säädettyjen edellytysten täyttyessä. Lievimmän puuttumisen periaate edellyttää, että aina valitaan se toimenpide, joka vähiten rajoittaa potilaan itsemääräämisoikeutta. Jos laissa säädettyjä rajoitustoimia lievemmat keinot riittävät, rajoituksia ei saa käyttää. Käytettyjen toimenpiteiden on aina oltava järkevässä ja kohtuullisessa suhteessa niillä tavoiteltavaan tulokseen.

Mielenterveyslaissa määriteltyjä perusoikeuden rajoituksia tai niihin liittyviä pakkotoimia ei voi käyttää rangaistuksena tai kurinpidollisena keinona. Yksittäisiä ratkaisuja tehtäessä on rajoituksen perusteen ja oikeasuhtaisuuden lisäksi kiinnitettävä huomiota potilaan oikeusturvaan.

Psykiatrisessa sairaalassa tai psykiatrisia potilaita hoitavilla osastoilla tulee olla ohjeet pakkotoimenpiteiden suorittamisesta. Sairaalan ohjeessa määritetään ne periaatteet ja menettelyt, joita noudatetaan turvauduttaessa laissa säädettyihin potilaan itsemääräämisoikeuden rajoituksiin ja niihin liittyviin pakkotoimiin.

Mielenterveyslain 22 k §:n mukaan psykiatrisessa hoitoyksikössä on pidettävä erillistä luetteloa rajoituksista. Rajoituksista pidettävään luetteloon tulee merkitä potilaan tunnistetiedot, rajoitusta koskevat tiedot sekä rajoituksen määränneen lääkärin ja rajoituksen suorittajan nimet.

Lääninhallitusten tehtävänä on valvoa potilaan tahdosta riippumatta annettavassa hoidossa ja tutkimuksessa käytettävien erityisten rajoitustoimenpiteiden asianmu-

kaisuutta. Perusoikeuden rajoittamista koskevien toimenpiteiden käytön valvomiseksi psykiatrisen sairaalan tulee tehdä lääninhallitukselle ilmoitus potilaan eristämisestä ja sitomisesta. Ilmoituksessa tulee olla tiedot potilaasta ja toimenpiteestä sekä toimenpiteen määränneen lääkärin nimi.

4.2. Perusoikeuksien rajoittamisen yleiset edellytykset (22 a §)

Perusoikeuksien rajoituksia ja niihin liittyviä pakkotoimia voidaan kohdistaa vain potilaaseen, joka on

- hoidettavana hänen tahdostaan riippumatta (lain 2 luku);
- otettu tarkkailuun tahdosta riippumattoman hoidon edellytysten selvittämiseksi (lain 2 luku);
- otettu sairaalaan rikoksesta syytetyn mielentilan tutkimiseksi (lain 3 luku) tai
- otettu sairaalaan ja määrätty tutkimukseen rangaistukseen tuomitsematta jätetyn henkilön psykiatrisen sairaanhoidon tarpeen selvittämiseksi (lain 4 luku).

Potilaan itsemääräämisoikeutta ja muita perusoikeuksia saa rajoittaa vain siinä määrin kuin sairauden hoito, hänen turvallisuutensa tai toisen henkilön turvallisuus taikka muu mielenterveyslaissa säädetyn edun turvaaminen välttämättä vaatii. Toimenpiteet on suoritettava mahdollisimman turvallisesti ja potilaan ihmisarvoa kunnioittaen. Itsemääräämisoikeuden rajoitusta valittaessa ja mitoittaessa on erityistä huomiota kiinnitettävä potilaan sairaalassaolon perusteeseen.

Kyseessä on mielenterveyslain 4 a luvussa määritetty rajoitus vain silloin, kun se toteutetaan potilaan tahdon vastaisesti. Kun potilas suostuu hoitotoimenpiteeseen, kyseessä ei ole rajoitus. Tästä syystä potilaan mielipide hoitoon ja hoidossa tapahtuneisiin muutoksiin pitää mahdollisuuksien mukaan selvittää. Pääsääntö on, että hoito toteutetaan yhteisymmärryksessä potilaan kanssa ja että potilaan itsemääräämisoikeuden rajoituksiin turvautuminen muodostaa poikkeuksen.

Tarkkailujaksolla olevan potilaan kohdalla joidenkin rajoitusten käyttöön on syytä suhtautua pidättyväisemmin kuin hoitoon määrätyn potilaan, kun taas esimerkiksi liikkumisvapauden rajoittaminen tarkkailujakson aikana voi olla perusteltua. Tarkkailussa oleva potilas voi tarvita muun muassa lääkitystä. Kuitenkin on yleisesti pidetty perusteltuna sitä, että esimerkiksi pitkävaikutteista lääkettä ei tarkkailujakson aikana anneta potilaan tahdon vastaisesti.

Jos tutkittava on tutkintavankina tai suorittaa rangaistusta muusta rikoksesta, häntä koskevat tutkintavankeudesta annetun lain (615/1974) ja rangaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain (39/1889) säännökset. Kun tuomioistuin määrää rikoksesta syytetyn mielentilan tutkittavaksi tai kyseessä on rangaistukseen tuomitsematta jätetyn henkilön psykiatrisen sairaanhoidon tarpeen selvittäminen, henkilön sairautta (psykykkistä tai ruumiillista) voidaan hoitaa tutkimusyksikössä vastoin hänen tahtoaan vain silloin, kun se on terveydellisistä syistä välttämätöntä.

4.3. Tahdosta riippumaton hoito (22 b ja c §)

Hoidon sisällölle asetettavat vaatimukset korostuvat, kun potilasta hoidetaan hänen tahdostaan riippumatta. Käytettävien tutkimus- ja hoitotoimenpiteiden tulee olla lääketieteellisesti hyväksyttäviä.

Potilaan määrääminen hoitoon tahdostaan riippumatta ei tarkoita sitä, etteikö potilas voisi ottaa kantaa eri hoitotoimenpiteisiin ja antaa suostumuksensa yksittäisen hoitotoimenpiteen suorittamiselle. Paitsi potilaan psyykkisen myös hänellä todetun ruumiillisen sairauden hoidosta on huolehdittava. Henkilön tahdosta riippumatta toteutettavassa hoidossa potilaan itsemääräämisoikeutta on kunnioitettava ja jokainen kieltäytymistilanne arvioitava erikseen. Kun potilas kykenee päättämään hoidostaan ja vastustaa tiettyä toimenpidettä, häntä on hoidettava sellaisella lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla, johon hän suostuu. Tutkimukseen tai hoitoon määrätty potilas voi olla sairautensa vuoksi kykenemätön ottamaan osaa hoitoaan tai lääkitystään koskevaan ratkaisuun.

Potilaan tahdon vastaisesti voidaan suorittaa vain sellaisia hoitoja ja tutkimuksia, joiden suorittamatta jättäminen vakavasti vaarantaisi potilaan tai muiden henkeä, terveyttä tai turvallisuutta. Tahdonvastainen toimenpide voi olla esimerkiksi lääkitys (injektio), pakkoruokinta taikka potkimisen tai lyömisen estävien vaatteiden käyttö. Henkilön sukupuoliviettiin vaikuttavien hormonihoitojen tai muiden potilaan koskemattomuuteen vakavasti tai peruuttamattomasti vaikuttavien hoitotoimenpiteiden käyttö on vastoin potilaan tahtoa pääsääntöisesti kielletty.

4.4. Liikkumisvapauden rajoittaminen (22 d §)

Sairaalan tai sen psykiatrisen yksikön järjestyssäännöissä saatetaan rajoittaa potilaiden oleskelu tiettyihin sairaalan tai osaston tiloihin. Sairaalan järjestyssäännöistä riippumatta potilaiden mahdollisuuksiin ulkoilla säännöllisesti ja saada sopivasti liikuntaa tulee kiinnittää huomiota.

Mielenterveyslain 22 a §:n mukaan yksittäisen potilaan liikkumisvapautta voidaan rajoittaa vain säännöksessä mainituissa tarkoituksissa eli kun sairauden hoito taikka potilaan tai muun henkilön turvallisuus sitä välttämättä vaatii ja vain siinä määrin kun se näiden tarkoitusten saavuttamiseksi on perusteltua. Näin ollen sairaalan tai sen psykiatrisen yksikön järjestyssäännöissä olevien määräysten ja ohjeiden lisäksi joudutaan liikkumisvapauden rajoituksen välttämättömyys ja liikkumisoikeuden laajuus yksittäistapauksittain punnitsemaan vielä erikseen esimerkiksi ratkaistaessa potilaan osastosijoitusta.

Tarvittaessa liikkumisvapauden rajoittamisesta päättää hoitava lääkäri. Yksittäiseen potilaaseen kohdistettu liikkumisvapauden rajoitus tai liikkumisoikeuden laajuus merkitään itsemääräämisoikeuden rajoituksista pidettävään luetteloon.

Potilaan poistumisen estämiseksi tai hänen palauttamisekseen voidaan voimakeinoja käyttää vain siinä määrin kuin niiden käyttöä voidaan pitää puolustettavana ja tarpeellisenä.

4.5. Hoidollinen kiinnipitäminen, eristäminen muista potilaista sekä sitominen (22 e §)

Potilaaseen voidaan kohdistaa erityisiä hoidollisia rajoituksia vain, kun muut toimenpiteet eivät ole riittäviä. Rajoittamistoimenpiteen tulee yleensä perustua lääkärin arviointiin henkilön terveydentilasta ja rajoitustoimenpiteen tarpeesta ja välttämättömyydestä. Rajoitustoimenpiteitä harkittaessa tulee valita vähiten rajoitettava toimenpide ottaen huomioon toimenpiteen tavoite. Potilaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuminen on mahdollista vain hoidollisesta syystä sekä potilaan tai muiden potilaiden suojelemiseksi.

Potilaan eristäminen edellyttää, että itsetuhoinen tai väkivaltainen potilas vakavasti vaikeuttaa muiden potilaiden hoitoa taikka omaa tai muiden turvallisuutta tai että kyseessä on muu erittäin painava hoidollinen syy. Arvio rajoitukseen turvautumisesta tehdään objektiivisesti nojautuen terveydenhuoltohenkilöstön ammattitaitoon ja ammatilliseen kokemukseen vastaavista tilanteista. Jotta omaisuuden suojelemiseksi voitaisiin rajoittaa potilaan henkilökohtaista koskemattomuutta, on suojeltavan omaisuuden arvon oltava merkittävä.

Eristäminen ja sitominen edellyttää aina lääkärin tutkimuksensa perusteella tekemää päätöstä. Hoitavan lääkärin on merkittävä potilasasiakirjoihin eristämisen alku- ja lopettamisajankohta ja /tai ajankohta, jolloin lääkärin käsityksen mukaan eristämisen jatkaminen on arvioitava uudelleen. Eristämistä koskevan päätöksen tehneen lääkärin arvioinnista riippumatta potilasta kulloinkin hoitavan lääkärin tulee vielä henkilökohtaisesti arvioida potilaan tila ja samalla harkita, kuinka usein hänen on työvuoronsa aikana tarpeen arvioida potilaan tilanne uudelleen. Myös tämä arvio kirjataan potilasasiakirjoihin.

Lain tavoitteiden mukaista on, että potilaan rauhoittamiseksi kokeillaan ensin muita keinoja ja eristämiseen ryhdytään vasta sitten, kun muut keinot eivät ole tehonneet. Tutkimuksensa perusteella lääkäri voi määrittää potilaan rauhoittamiseksi käytettävän ensisijaisen keinovalikon sekä sen, milloin näiden toimenpiteiden käytöstä voidaan luopua ja eristää potilas. Edellytyksenä kuitenkin on, että lääkäri on tutkimuksensa perusteella todennut eristämisen perusteiden olevan olemassa ja että potilaan tilassa ei tapahdu sellaista muutosta, joka estäisi erityisten rajoitusten käytön. Lisäksi lääkärin tulee määrätä, mihin saakka eristäminen voi jatkua, jos eristämiseen joudutaan turvautumaan sekä koska potilaan tilanne on arvioitava uudelleen. Lääkärin ja muun terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluvan arviot ja toimenpiteet kirjataan potilasasiakirjoihin.

Potilaan sitominen eli vyön tai hihnan käyttö lepositeena on mahdollista vain, jos on todennäköistä, että potilas vahingoittaisi itseään tai muita, eivätkä muut potilaan itsemääräämisoikeutta vähemmän rajoittavat toimenpiteet ole riittäviä. Muunlainen potilaan kahlehtiminen ei ole sallittua.

Hoitohenkilökuntaan kuuluva saa pitää potilasta kiinni samoissa tilanteissa, joissa potilas saadaan eristää tai sitoa. Turvallista kiinnipitämistä käytetään erityisesti alaikäisten potilaiden rauhoittamiseen eristämisen vaihtoehtona.

Sidotulle ja muista potilaista eristetylle potilaalle on määrättävä vastuuhuoltaja. Potilasturvallisuuden varmistaminen edellyttää, että potilaan ja vastuuhuoltajan välillä tulee olla kuulo- ja näköyhteys aina silloin kun potilas on sidottu tai kun alaikäinen potilas on eristetty muista potilaista. Vastuuhuoltajan ja potilaan välistä kuulo- ja näköyhteyttä ei voida korvata teknisin välinein.

Kiinnipitäminen, eristäminen ja sitominen on lopetettava heti, kun toimenpiteen jatkaminen ei enää ole tarpeen. Hoitavan lääkärin on säännöllisesti arvioitava eristetyn tai sidotun potilaan tila ja päätettävä toimenpiteen jatkamisesta tai lopettamisesta. Kun hoitohenkilöstöön kuuluva arvioi eristämisen tai sitomisen jatkamisen tarpeettomaksi, hänen on välittömästi ilmoitettava siitä lääkärille, joka päättää asiasta.

Rajoituksista pidettävään luetteloon merkitään hoidollinen kiinnipitäminen, eristäminen muista potilaista (potilaan sulkemista joko hänen omaan huoneeseensa tai muuhun lukittuun huoneeseen), sitominen sekä toimenpiteen alkaminen ja päättyminen.

4.6. Omaisuuden haltuunotto, potilaan omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä potilaiden tarkastus ja katsastus (22 g, 22 h ja 22 i §)

Mielisairaaloiden säännöissä saatetaan yleisen järjestyksen turvaamiseksi kieltää tai rajoittaa potilaita tuomasta sairaalaan muun muassa soittimia, televisioita ja omia lääkkeitä. Päihdyttävien aineiden hallussapito ja käyttö on mielisairaaloissa kielletty. Potilaan sairaalaan tulon yhteydessä ja lomalta palattaessa sellainen henkilökohtainen omaisuus, jonka tuominen on sairaalan yleisen järjestyksen turvaamiseksi kielletty tai jonka säilyttäminen on hoito-osastolla vaikeaa, voidaan ottaa säilytettäväksi sairaalan varastoon. Mikäli ilmenee, että potilas yrittää tuoda sairaalaan tai säilyttää osastolla sairaalan sääntöjen vastaisia tavaroita, potilas ohjataan toimittamaan tällainen omaisuus joko sairaalan ulkopuolelle, hävittämään se tai antamaan omaisuus talletettavaksi sairaalan varastoon. Kyseessä ei tällöin ole sellainen pakkotoimenpide, joka tulisi merkitä luetteloon.

Sairaalan tai osaston haltuun saadaan ottaa aineet ja esineet, jotka vakavasti haittaavat yleistä järjestystä tai vaarantavat turvallisuutta sekä päihteet ja huumeusainneiden käyttöön soveltuvat välineet. Rahat tai muut maksuvälineet voidaan ottaa haltuun, jos on todennäköistä, että potilas ne sairautetilansa vuoksi hävittää.

Jos on perusteltu syy epäillä, että potilaan hallussa on vakavasti yleistä järjestystä haittaavia tai turvallisuutta vaarantavia aineita ja esineitä, päihteitä tai huumeusainneiden käyttöön soveltuvia välineitä, potilaan käytössä oleva tila tai hänen hallussaan oleva omaisuus voidaan tarkastaa. Samaten voidaan tarkastaa potilaalle tulleen lähetysten sisältö. Potilaalle voidaan tällaisten aineiden ja esineiden löytämiseksi tehdä henkilöntarkastus, mikäli on perusteltu syy epäillä, että potilaalla on po. aineita päällään tai vaatteissaan. Edellä mainituissa tapauksissa kyseessä on pakkotoimenpide.

Jos todennäköisin syin epäillään, että potilas on päihdyttävän aineen vaikutuksen alainen tai että hänellä on päihdyttäviä aineita tai muita edellä mainittuja aineita tai esineitä kehossaan, hänelle voidaan tehdä henkilönkatsastus. Henkilönkatsas-

tus mahdollistaa muun muassa veri-, virtsa- tai sylkinäytteen ottamisen. Henkilönkatsastus on pakkotoimenpide.

Omaisuu­den haltuunotosta tehdään kirjallinen, valituskelpoinen päätös. Päätöksessä mainitaan rajoituksen peruste, omaisuus, johon rajoitus kohdistuu sekä rajoituksen kesto. Omaisuuden haltuunotto, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä henkilöntarkastus ja –katsastus merkitään pakkotoimenpiteistä pidettävään luetteloon. Haltuunotetusta omaisuudesta tehdään luettelo, joka liitetään potilasasiakirjoihin. Hoidon päätyttyä haltuun otettu omaisuus palautetaan potilaalle, jollei muussa laissa toisin säädetä.

4.7. Yhteydenpidon rajoittaminen (22 j §)

Potilaalla on oikeus pitää yhteyttä sairaalan ulkopuolelle puhelimitse sekä lähettämällä ja vastaanottamalla paketteja, kirjeitä, telekopioita, sähköpostiviestejä ja tekstiviestejä. Vierailuja ja muuta yhteydenpitoa voidaan rajoittaa potilaiden tutkimuksen ja hoidon edellytysten varmistamiseksi. Tällaisia rajoituksia voivat olla säännölliset vierailuajat tai matkapuhelimen käytön rajoittaminen vain tiettyihin tiloihin. Kyseessä ei ole mielenterveyslaissa tarkoitettu rajoitus.

Potilaan yhteydenpitoa saa rajoittaa, jos yhteydenpidosta on vakavaa haittaa potilaan hoidolle, kuntoutukselle tai turvallisuudelle taikka jos se on välttämätöntä muun henkilön yksityiselämän suojaamiseksi. Yhteydenpidon rajoittaminen voi koskea puhelinta, kirjeitä, muita viestejä ja lähetyksiä sekä vieraita. Jos yhteydenpitoa rajoitetaan myös yhteydenpitoon käytettävät välineet ja laitteet saadaan ottaa sairaalan haltuun tai niiden käyttöä saadaan rajoittaa. Tällaisia välineitä ja laitteita voivat olla esimerkiksi matkapuhelin tai verkkoliittymällä varustettu tietokone.

Rajoittaminen edellyttää kussakin yksittäistapauksessa perusteltua harkintaa paitsi yhteydenpidon rajoittamisen myös sen suhteen, kenen tai keiden henkilöiden yhteydenpitoa rajoitetaan.

Yhteydenpidon rajoittamisesta tehdään kirjallinen, valituskelpoinen päätös. Päätöksessä mainitaan rajoituksen syy, henkilöt joihin rajoitus kohdistuu, millaista yhteydenpitoa rajoitus koskee ja missä laajuudessa rajoitus toteutetaan. Myös rajoitusta täytäntöön pantaessa tulee kiinnittää huomiota toimenpiteen oikeasuhtaisuuteen. Jos rajoituksen tarkoitus voidaan saavuttaa pidättämällä viesti, ei viestin lukemista voida pitää välttämättömänä eikä siihen saa ryhtyä.

Potilaan lähettämien kirjeiden ja muiden viestien rajoittamiseen tulee ryhtyä vain erittäin painavasta syystä. Potilaan yhteydenpitoa hänen oikeusavustajaansa tai sairaalan potilasasiamieheen ei saa rajoittaa. Rajoittaa ei myöskään saa potilaan ja sairaalan toimintaa valvovien viranomaisten, lainkäyttöviranomaisten ja ihmisoikeuksien kansainvälisten valvontaelimien välistä kirjeenvaihtoa tai muuta yhteydenpitoa.

5. Työryhmän tekemän kyselyn tulokset

Mielentilatutkimukseen määrättyjen vankien ja tutkintavankien oikeudellisessa asemassa, kohtelussa ja valvonnassa ilmenneitä käytännön ongelmia selvittääkseen työryhmä suoritti suppean kyselyn mielentilatutkimuksia suorittaville sairaaloille sekä näitä sairaaloita lähellä oleville vankiloille. Sama kysely lähetettiin vankienhoitolaitoksen ylilääkärille.

Kyselyssä tiedusteltiin oliko mielentilatutkimuksessa olevien vankien ja tutkintavankien kohtelussa tai valvonnassa taikka mielenterveyslain uuden 4 a luvun säännösten soveltamisessa ilmennyt käytännössä ongelmia.

Mielentilatutkimuksia tekevistä laitoksista vastaukset saatiin Niuvanniemen sairaalasta, Vanhan Vaasan sairaalasta, Vantaan Vankilan psykiatrisesta sairaalasta, OYSin psykiatrian klinikalta, TAYSin oikeuspsykiatrian klinikalta ja Vankimieli-sairaalasta.

Niuvanniemen sairaalassa on esiintynyt ongelmia mielentilatutkimukseen otetulle potilaalle mielenterveyslain 22 b ja 22 c §:ssä tarkoitetun tahdon vastaisen hoidon antamisessa.

Niuvanniemen sairaala esitti myös, että asian selkeyden vuoksi mielenterveyslaisa tulisi todeta, että mielentilatutkimuksen aikana tutkintavankien ja rangaistusvankien osalta noudatetaan tutkinta- ja rangaistusvankeja koskevaa lainsäädäntöä.

Vantaan Vankilan psykiatrisessa sairaalassa oli puolestaan esiintynyt ongelmia eristyskäytännöissä.

Vanhan Vaasan sairaalassa, OYSin psykiatrian klinikalla, TAYSin oikeuspsykiatrian klinikalla ja Vankimielisairaalassa ei ole kyselyn mukaan ilmennyt mitään erityisiä ongelmia mielentilatutkimuksessa olevien vankien kohtelussa ja valvonnassa eikä mielenterveyslain uuden 4 a luvun soveltamisessa.

Vankiloiden vastauksista ei ilmennyt suuria käytännön ongelmia. Yhteistyön vankiloiden ja mielentilatutkimusyksiköiden kesken todettiin sujuvan hyvin. Eräänä käytännön ongelmana todettiin olleen mielentilatutkimuksessa olevien tutkintavankien ja vankien kuljetus- ja valvontavastuun määrytyminen, kun vanki viedään mielentilatutkimusyksiköstä somaattista hoitoa varten sairaalaan. Kuopion vankilan vastauksessa todettiin, että mielentilatutkimuksessa olevien vankien palauttamisajankohta takaisin vankilaan on joskus ollut yhteensopimaton vankivaunujen aikataulun kanssa, minkä vuoksi tutkintavanki tai vanki on saattanut joutua olemaan Kuopion vankilassa useita päiviä ennen pääsyään sijoitusvankilaan. Samassa jutussa syytteessä olevien mielentilatutkimukseen määrättyjen erillään pitäminen kuljetuksen aikana on joskus ollut ongelmallista (Jokelan vankila).

Vankeinhoitolaitoksen ylilääkäri katsoi, että lainsäädäntöä olisi hyvä selkeyttää seuraavien kysymysten osalta:

- omaisuuden hallussapito (tavaroiden vastaanottaminen muissa kuin mielenterveyslain 22 g §:n tapauksissa esim. raha)

- yhteydenpidon rajoittaminen muissa kuin mielenterveyslain 22 j §:n tapauksissa (esim. karkaamisen tai omaisuusrikoksen valmistelu, rikoksen selvittämisen vaikeuttaminen)
- vierailujen/vierailijoiden määrän rajoittaminen käytännön syistä ja vierailujen/vierailijoiden valvonta
- tapaajien tarkastaminen, laukkujen, päällysvaatteiden ja kännyköiden jättäminen säilytettäväksi ja siitä kieltäytyminen, tapaajakohtainen vierailukielto
- kirjeiden, tilojen ja omaisuuden tarkastaminen muissa kuin mielenterveyslain 22 h §:n tapauksissa
- kirjeenvaihdon rajoitukset
- ulkoiluoikeus
- eristämisperusteet muissa kuin mielenterveyslaissa tarkoitetuissa tapauksissa
- kuljetus tutkimuksia tai hoitoa varten toiseen sairaalaan tai muuhun terveydenhuollon toimintayksikköön sekä valvonta kuljetuksen ja muussa yksikössä olon aikana

6. Valmisteilla olevan lainsäädäntö

6.1. Rangaistusten täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevan lainsäädännön uudistaminen

Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus on parhaillaan vireillä. Kokonaisuudistus perustuu vankeusrangaistuskomitean ehdotuksiin (KM 2001:6). Tarkoituksena on säätää vapautensa menettäneen oikeuksista ja velvollisuuksista täsmällisesti ja kattavasti lainsäädännön perustuslain 7 §:n 3 momenttiin kirjatun velvoitteen mukaisesti.

Kokonaisuudistuksen tavoitteena on myös saattaa vankeja ja tutkintavankeja koskevat säännökset vastaamaan kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja suosituksissa asettuja velvoitteita ja suosituksia.

Valmisteilla oleva uudistus sisältäisi ehdotuksen uudeksi vankeuslaiksi ja uudeksi tutkintavankeuslaiksi sekä uudeksi rikoslain luvuksi, joka sisältäisi vankeutta ja ehdonalaista vapautumista koskevat säännökset.

Valmisteilla olevaa tutkintavankeuslakia sovellettaisiin lain 1 luvun 1 §:n mukaan tutkintavankeuden toimeenpanoon. Lakia sovellettaisiin myös muun lain nojalla vapautensa menettäneen, rangaistuslaitoksessa pidettävän henkilön kohteluun, jollei muualla laissa toisin säädetä. Uuden tutkintavankeuslain mukaan tutkintavankeuden tarkoituksena olisi turvata rikoksen esitutkinta, tuomioistuinkäsittely ja rangaistuksen täytäntöönpano sekä estää rikollisen toiminnan jatkaminen. Tutkintavankeuden oikeuksia saisi rajoittaa vain siinä määrin kuin tutkintavankeuden tarkoitus, tutkintavankeudessa pitämisen varmuus ja laitoksen järjestyksen säilyminen vaativat.

Uusi tutkintavankeuslaki sisältäisi täsmälliset säännökset tutkintavankeuden toimeenpanon yleisistä periaatteista, saapumisesta rangaistuslaitokseen, sijoittamisesta rangaistuslaitoksessa, perushuollosta, siirtämisestä, toimintaan osallistumi-

sesta, tutkintavangin omaisuudesta ja tuloista, terveydenhuollosta ja sosiaalityöstä, vapaa-ajasta, tutkintavangin yhteyksistä laitoksen ulkopuolelle, rangaistuslaitoksen järjestyksestä ja kurinpidosta, rangaistuslaitoksen tilojen ja tutkintavangin tarkastamisesta, muun henkilön tarkastamisesta, turvaamistoimenpiteistä, yhteydenpidon rajoittamisesta, voimankäytöstä, (tutkintavangin kuljetuksesta) sekä muutoksenhausta.

Tutkintavanki sijoitettaisiin uuden lain mukaan pääsääntöisesti vankeinhoitolaitoksen ylläpitämään rangaistuslaitokseen. Vangitsemisesta päättävä tuomioistuin voisi pakkokeinolain 1 luvun 6 §:ssä tarkoitetun pidättämiseen oikeutetun virkamiehen tai syyttäjän esityksestä päättää, että tutkintavanki sijoitetaan poliisin ylläpitämään tutkintavankien säilytystilaan, jos se on välttämätöntä rikoksen selvittämiseksi, tutkintavangin erillään pitämiseksi tai turvallisuussyistä. Tutkintavankia ei saisi pitää poliisin säilytystilassa neljää viikkoa pitempää aikaa, ellei siihen ole erittäin painavia syitä. Jos tutkintavanki sijoitetaan poliisin ylläpitämään säilytystilaan, sijoittamista koskeva asia ja sen perusteet olisi otettava tuomioistuimessa käsiteltäväksi yhdessä vangitsemisasian kanssa pakkokeinolain 1 luvun 21 §:ssä tarkoitettuun väliajoin.

Toisin kuin nykyisin, myös tutkintavangille voitaisiin uuden lain mukaan määrätä kurinpidorangaistus.

Uudistuksen yhteydessä pakkokeinolakiin sisällytettäisiin säännös tutkintavangin yhteydenpidon rajoittamisesta. Uuden säännöksen mukaan tutkintavangin sijoittamisesta laitokseen ja yhteydenpidon rajoittamisesta päättäisi pidättämiseen oikeutetun virkamiehen, syyttäjän tai rangaistuslaitoksen johtajan esityksestä vangitsemisesta päättävä tuomioistuin.

Uusi vankeuslaki tulisi sisältämään kattavat säännökset vankeusrangaistusta suorittavan vangin kohtelusta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tämän lain 1 luvun 1 §:n mukaan lakia sovellettaisiin ehdottoman vankeusrangaistuksen ja sakon muuntorangaistuksen täytäntöönpanoon.

Tutkintavankeuslaki- ja vankeuslakiehdotuksissa ei ole mielentilatutkimuksessa olevien oikeusasemaa selventävää säännöstä.

Valmisteilla on myös vangin kuljetusta koskeva lainsäädäntö.

6.2. Ehdotus laiksi poliisin tiloissa säilytettävien henkilöiden kohtelusta

Valmisteilla olevaa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelua koskevaa lakia sovellettaisiin poliisin säilyttämien tutkintavankien, pidätettyjen ja kiinni otettujen kohteluun. Lakia sovellettaisiin lisäksi soveltuvin osin muilla perusteilla poliisin säilytettävänä olevien henkilöiden kohteluun, jollei muualla laissa toisin säädetä. Päihtymyksen vuoksi kiinni otettujen henkilöiden kohtelusta säädettäisiin omassa päihtyneiden käsittelystä annetussa laissa. Valmisteilla olevan poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelua koskevan lain soveltamisesta rajavartiolaitoksen, tulliviranomaisen, puolustusvoimien ja muiden viranomaisten säilyttämiin pidätettyihin ja kiinni otettuihin säädettäisiin erikseen.

Poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelua koskevassa laissa säädettäisiin vapaudenmenetyksen sisällöstä, vapautensa menettäneen kohtelusta, säilytystilaan ottamisesta, sijoittamisesta ja siirtämisestä, vapautensa menettäneen omaisuudesta, terveydenhuollosta, kirjeenvaihdosta ja puheluista, tapaamisista ja muista yhteyksistä säilytystilan ulkopuolelle, säilytystilan järjestyksestä, vapautensa menettäneen ja säilytystilan tarkastamisesta, muun henkilön tarkastamisesta, turvaamistoimenpiteistä, teknisestä valvonnasta, tutkintavankeja koskevista erityissäännöksistä, (vapautensa menettäneen kuljetuksesta,) vartijoista sekä ilmoituksen ja tiedon antamisesta. Laissa viitattaisiin tutkintavankien osalta uuden tutkintavankeuslain tutkintavankeuden tarkoitusta, tutkintavangin sijoittamista ja muutoksenhakua koskeviin säännöksiin.

7. Työryhmän ehdotukset

7.1 Lakien soveltamisalan selkeyttäminen

7.1.1. Työryhmän ehdotusten lähtökohdat

Mielentilatutkimuksessa olevien oikeuksien ja velvollisuuksien sekä heihin kohdistettavien toimivaltuuksien sääntely on sisällöllisesti ja lakisystemaattisesti hankalaa sen vuoksi, koska heidän kohtelussaan sekä oikeuksiensa ja velvollisuuksiensa määräytymisessä voidaan nykyisin soveltaa rinnakkain mielenterveyslain, tutkintavankeudesta annetun lain ja rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain säännöksiä. Soveltamisongelmia lisää se edellä todettu seikka, että mielentilatutkimuspaikkoina toimii erityyppisiä laitoksia, joihin on usein otettu myös muita kuin mielentilatutkimuksessa olevia henkilöitä.

Työryhmä on työnsä kuluessa havainnut, että lakien päällekkäisyydestä onkin aiheutunut käytännössä ongelmia. Aina ei ole ollut selvää, mitä lakia tulisi kussakin tilanteessa ensisijaisesti soveltaa.

On myös nähtävissä, että soveltamisongelmat lisääntyvät entisestään, kun uudet tutkintavankeuslaki, vankeuslaki, laki vanginkuljetuksesta ja laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta sekä pakkokeinolain muutos tulevat voimaan. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että näissä laeissa säädetään entistä täsmällisemmin ja kattavammin tutkintavangin, vangin ja muun vapautensa menettäneen oikeuksista ja velvollisuuksista, jolloin myös rinnakkaisen säätelyn ala laajenee. Soveltamisen tekee mutkikkaaksi myös se, että ehdotus laiksi poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta sisältää viittaussäännöksen tutkintavankeuslakiin.

Työryhmän käsityksen mukaan lähtökohtana on, että tutkintavankeuslaki ja vankeuslaki ovat yleislakeja, joihin nähden mielenterveyslaki ja erityisesti mielenterveyslain 4 a luvun säännökset ovat erityislain asemassa. Mielentilatutkimusjakso on lyhytkestoinen jakso, joka toteutetaan tutkintavankeuden tai vankeuden kuluessa. Käytännössä vankeuslaki tulee harvemmin sovellettavaksi, mutta sen soveltaminen ei ole kokonaan poissuljettua.

Lähtökohtana lakien soveltamisessa työryhmä pitää kuitenkin myös sitä, että mielenterveyslain ja tutkintavankeuslain (vankeuslain) säännösten soveltamisen tarkoitus on toisistaan poikkeava. Mielenterveyslakia ja sen 4 a luvussa säädettyjä perusoikeuksien rajoittamissäännöksiä sovelletaan ensisijaisesti mielentilatutkimuksessa olevaan henkilöön hoidon turvaamisen ja/tai mielentilatutkimuksen onnistumisen tarkoituksessa. Tämä periaate on ilmaistu mielenterveyslain 22 a §:ssä, jonka mukaan rajoituksia voidaan käyttää vain siinä määrin kuin sairauden hoito, henkilön turvallisuus tai muu 4 a luvussa mainittu etu edellyttää.

Vastaavasti valmisteilla olevan tutkintavankeuslain säännöksiä sovelletaan tutkintavankeuden toimeenpanon ja tarkoituksen turvaamiseksi. Tutkintavankeuden tarkoituksena on tutkintavankeuslain 1 luvun 3 §:n mukaan turvata rikoksen esitutkinta, tuomioistuinkäsittely ja rangaistuksen täytäntöönpano sekä estää rikollisen toiminnan jatkaminen. Tässä laissa mainittu tutkintavankeuden tarkoitus tulee turvata myös mielentilatutkimuksen aikana. Tutkintavankeuslakiehdotuksessa on myös terveydenhuoltoa koskeva viittaussäännös, jonka mukaan tutkintavankien terveyden- ja sairaanhoidon järjestämisessä on noudatettava, mitä potilaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa, mielenterveyslaissa, tartuntatautilaissa ja työterveyshuoltolaissa säädetään.

Valmisteilla olevan vankeuslain 1 luvun 3 §:n mukaan (vankeuden täytäntöönpanon sisältö) vankeuden täytäntöönpano ei saa aiheuttaa vangin oikeuksiin eikä olosuhteisiin muita rajoituksia kuin niitä, joista säädetään lailla tai jotka välttämättä seuraavat itse rangaistuksesta. Vankeuden täytäntöönpano on toteutettava siten, että se on turvallista yhteiskunnalle, henkilökunnalle ja vangeille. Lainkohdassa tarkoitettu turvallinen täytäntöönpano tulee turvata myös mielentilatutkimuksen aikana. Myös vankeuslakiehdotuksessa on terveydenhuoltoa koskeva viittaussäännös, joka on sisällöltään samanlainen kuin tutkintavankeuslakiehdotuksessa.

7.1.2. Selkeyttämistarpeet

Selkeyttämistä näyttäisivät työryhmän mielestä vaativan erityisesti mielentilatutkittaviin kohdistuvat tarkastus- ja valvontasäännökset sekä omaisuuden hallussapitoa, kirjeenvaihtoa, tapaamisia ja muuta yhteydenpitoa koskevat säännökset. Näistä asioista sisältyy osittain rinnakkain sovellettavia säännöksiä sekä mielenterveyslakiin että tutkintavankeuslakiin.

Työryhmän käsityksen mukaan ongelmat johtuvat paitsi osin näiden lakien rinnakkaisesta, myös osin mielenterveyslaista puuttuvasta, mutta tutkintavankeuden (vankeuden) täytäntöönpanon kannalta tarpeellisesta säätelystä.

Mielentilatutkimuksessa olevan tutkintavangin (vangin) oikeusasemaa tulee työryhmän mielestä selkeyttää ulkoilua ja muuta vapaa-aikaa koskevien säännösten soveltamisessa. Lainsäädäntöteitse tulisi myös selventää, voidaanko mielentilatutkimuksessa olevalle tutkintavangille myöntää saatettu poistumislupa sekä maksetaanko tällaiselle tutkintavangille käyttörahaa. Mielenterveyslaista puuttuvat säännökset myös tapaajien tarkastamisesta, valvotuista tapaamisista sekä tapaajalle annettavasta tapaamiskiellosta.

Niissä tilanteissa, joissa mielentilatutkimukseen määrätty suorittaa vankeusrangaistusta eikä häntä vangita mielentilatutkimuksesta varten, laista tulee selkeästi käydä ilmi, tulevatko vankeuslain säännökset esimerkiksi toimintaan osallistumisesta, palkan, toimintarahen ja työrahan määräytymisestä sekä rahan käytöstä ja hallussapidosta joissakin tapauksissa sovellettaviksi.

Valmisteilla oleva lainsäädäntö tulee sisältämään säännökset tutkintavangin yhteydenpidon rajoittamista esitutinnan, syyteharkinnan ja tuomioistuinkäsittelyn aikana. Tällaisesta yhteydenpitorajoituksesta päättäisi pääsääntöisesti tuomioistuimien. Laista tulisi selkeästi ilmetä, että tällaista yhteydenpitorajoitusta noudatetaan myös mielentilatutkimuksen tekemisen aikana.

Laissa tulee lisäksi olla selventävä säännös siitä, ovatko mielentilatutkimuksessa olevat vangit ja tutkintavangit kurinpitörangaistusjärjestelmän piirissä vai eivät.

Työryhmän katsoo, että eri viranomaisten valvonta- ja kuljetusvastuun määräytyminen mielentilatutkimukseen liittyen vaatii selkeyttämistä. Asiasta tulisi säätää valmisteilla olevassa laissa vanginkuljetuksesta.

Työryhmä ehdottaa, että rangaistusten täytäntöönpanoa, tutkintavankeuden toimeenpanoa ja poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelua koskevan lainsäädännön kokonaisuudistuksen yhteydessä selkeästi säädetään lakien soveltamisalasta sekä näiden lakien soveltamisesta mielentilatutkimuksessa oleviin tutkintavankeihin ja vankeihin.

Mielentilatutkimusjakso on varsin lyhyt. Vanhan Vaasan sairaalaa ja Lapinlahden sairaalaa lukuun ottamatta tutkintavangit ja vangit ovat mielentilatutkimuksen tekemisen ajan osastolla, jolle on sijoitettu muitakin henkilöitä (potilaita). Osastolla voi olla myös suoraan vapaudesta mielentilatutkimukseen saapuneita henkilöitä eli henkilöitä, joita ei ole tutkimuksen tekemistä varten vangittu. Vankeinhoitolaitoksen alaisissa yksiköissä samalla osastolla mielentilatutkittavien kanssa on myös muita vankeja ja tutkintavankeja. Työryhmän mielestä ei olisi perusteltua, että laitospöytäkirjaan ja laitoksen yleisiin olosuhteisiin liittyvät säännökset kuten esimerkiksi omaisuuden hallussapitoa, vaatetusta, ruokailua, ulkoilua, vapaa-aikaa ja toimintoihin osallistumista koskevat säännökset poikkeaisivat toisistaan. Erilaisten säännösten soveltaminen samalla osastolla oleviin eri henkilöryhmiin olisi käytännössä vaikeaa, jollei mahdotonta. Soveltaminen aiheuttaisi paljon tulokannanvaraisuutta senkin vuoksi, että vankeinhoidon lainsäädäntö on kirjoitettu pitäen silmällä olosuhteita nimenomaan vankilassa. Se ei olisi työryhmän mielestä perusteltua myöskään yhdenvertaisuuden näkökulmasta.

Näillä perusteilla työryhmä katsoo, että mielentilatutkittavien yleisen kohtelun ja olosuhteiden tulisi määräytyä ensisijaisesti niiden säännösten ja ohjeiden mukaisesti, joita sovelletaan muiden samalla osastolla olevien henkilöiden kohtelussa.

Tämä tarkoittaisi esimerkiksi, että terveydenhuollon yksikössä mielentilatutkittavat noudattaisivat samaa päiväjärjestystä kuin muutkin samalle osastolle sijoitetut henkilöt. Siten esimerkiksi ulkoilussa, vaatetuksessa sekä vapaa-ajan ja muihin toimintoihin osallistumisessa noudatettaisiin mielentilatutkimusyksikössä nouda-

tettavia yleisiä säännöksiä ja ohjeita. Koska vankeinhoitolaitoksen yksiköt ovat vankilan osastoja, niissä vastaavasti lähtökohtaisesti noudatettaisiin vankeinhoiton lainsäädäntöä, määräyksiä ja ohjeita laitoksen yleisten olosuhteiden järjestämisessä.

Työryhmä katsoo myös, että mielentilatutkimuksen aikana mielentilatutkittaviin tulisi ensisijaisesti soveltaa mielenterveyslain 4 a luvussa säädettyjä mielentilatutkittavien perusoikeuksien rajoittamissäännöksiä, joiden nimenomaisena tarkoituksena on turvata mielentilatutkimuksen toimittaminen. Tällaisia säännöksiä ovat liikkumisvapauden rajoittamista koskeva säännös (22 d §), erityisiä rajoituksia koskeva säännös (22 e §), omaisuuden haltuunottoa koskeva säännös (22 g §), potilaan omaisuuden ja lähetysten tarkastamista koskeva säännös (22 h §), henkilöntarkastusta ja -katsastusta koskeva säännös (22 i §), yhteydenpidon rajoittamista koskeva säännös (22 j §) sekä näiden säännösten täytäntöönpanoa täydentävät säännökset (22 f ja 22 k §).

Tutkintavankeuden tarkoituksen turvaamistarpeesta kuitenkin aiheutuu, että joitakin tämän tarkoituksen turvaamiseksi välttämättömiä valvonta- ja tarkastustoimenpiteitä tulee voida suorittaa myös mielentilatutkimuksen aikana ja myös terveydenhuollon yksikössä. Käytännössä saattaa esimerkiksi ilmetä tarve tarkastaa tutkintavangin kirjeenvaihtoa, pidättää tutkintavangin saamia postilähetyksiä taikka kuunnella tutkintavangin puheluja. Käytännössä saattaa myös olla tarpeen valvoa tutkintavangin tapaamisia ja joissakin tilanteissa evätä tapaaminen tutkintavankeuslaissa mainituilla perusteilla kokonaan.

Tällaista valvontaa voidaan perustella myös sillä, että järjestäytyneeseen rikollisryhmään kuuluvien tutkittavien osalta on olemassa erityinen riski rikollisen toiminnan jatkamisesta mielentilatutkimuksen aikana. Vaarana on, että tutkimukseen saatetaan jopa hakeutua rikollisen toiminnan jatkamisen helpottamiseksi. Tämän vuoksi tutkittavana oleviin vankeihin ja heidän käyttämiinsä tiloihin saattaa lisäksi olla tarpeen suorittaa tutkintavankeuslain 11 luvun 5 §:n tai vankeuslain 16 luvun 5 §:n mukainen erityistarkastus myös mielentilayksikössä.

Mielenterveyslaissa ei ole säännöksiä tapaajien tarkastamisesta. Tutkintavankeuden tarkoituksen ja laitosjärjestyksen vaatimuksista aiheutuu, että tällainen mahdollisuus tulisi olla myös mielentilatutkimuksen suorittamisyksikössä.

Työryhmän mielestä ei ole perustelua, että mielentilatutkimuksen aikana tehdyistä rikkomuksista ei voitaisi määrätä kurinpitorangeistusta, vaikka esimerkiksi velvollisuus olla käyttämättä päihteitä koskee myös mielentilatutkimuksen tekemisaikana. Myöskään sellaisesta laitoksesta poistumisesta, joka ei toteuta karkaamisen tunnusmerkistöä, ei tällöin voitaisi määrätä seuraamusta lainkaan. Työryhmän käsityksen mukaan tilanne on rinnastettavissa muuhun rangaistuslaitoksen ulkopuolelle sijoittamiseen, jonka osalta päihteettömyysedellytys on voimassa ja kurinpitorangeistus päihtymyksestä ja poistumisesta voidaan määrätä.

Tutkintavankeuslakiehdotuksessa säädetty mahdollisuus antaa tutkintavangin tapaajalle tapaamiskielto on työryhmän mielestä perustelua olla käytettävissä myös mielentilatutkimuksen kestäessä. Samaa pätee pakkokeinolain muutosehdotuk-

sessä säädeltyyn, tuomioistuimen antamaan yhteydenpitorajoitukseen esitutkin-
nan, syyteharkinnan ja oikeudenkäynnin ollessa kesken.

Mielenterveyslaissa ei ole myöskään säännöksiä mahdollisuudesta myöntää tut-
kintavangille saatettu poistumislupa erittäin tärkeästä syystä. Tällainen syy voi
tutkintavankeuslakiehdotuksen mukaan olla esimerkiksi vakavasti sairaana olevan
lähiomaisen tapaaminen. Työryhmä katsoo, että tutkintavangilla ja vangilla tulee
olla tällainen mahdollisuus myös mielentilatutkimuksen aikana.

Työryhmä arvioi, että edellä käsitellyt tilanteet tulevat olemaan käytännössä har-
vinaisia. Tästä huolimatta selventävät säännökset ovat työryhmän käsityksen mu-
kaan tarpeen lain yhtenäisen soveltamisen turvaamisen vuoksi.

Vaikka edellä on käsitelty säätelyä pääasiassa tutkintavankien osalta, sovelta-
misiongelmat ja –tilanteet ovat samoja myös vankeusvankien osalta.

Edellä esitetyillä perusteilla työryhmä ehdottaa, että mielenterveyslakiin
lisättäisiin uusi pykälä, joka sisältäisi viittaussäännöksen niihin tutkinta-
vankeuslain ja vankeuslain säännöksiin, joita voidaan soveltaa mielentila-
tutkimuksen aikana. Vastaavasti tutkintavankeus- ja vankeuslakiin sekä
lakiin poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta lisättäisiin viittaussään-
nös mielenterveyslakiin.

Laista tulee käydä ilmi myös päätösvallan määräytyminen. Lähtökohtana toimi-
vallan määräytymisessä tulee työryhmän käsityksen mukaan olla se, että mielen-
terveyslaissa mielentilatutkimuksen suorittamisen turvaamiseksi säädettyjen toi-
mivaltuuksien käyttämisestä päättää mielentilatutkimusyksikön henkilöstö.

Tutkintavankeuslain (ja vankeuslain) perusteella määräytyvistä toimivaltuuksista
pätösvallan tulisi kuitenkin olla vankeinhoitolaitoksen henkilökunnalla, koska
heillä on päätöksen perusteena olevista tosiseikoista kattavin tieto. Käytännössä
on erittäin harvinaista, että tutkintavanki siirrettäisiin mielentilatutkimuksen suo-
rittavaan yksikköön suoraan poliisin säilytystilasta. Selvyyden vuoksi päätösval-
lan tulisi olla näissäkin tilanteissa vankeinhoitolaitoksen henkilökunnalla.

Käytännön yhtenäisyyden vuoksi päätösvallan tällaisissa tilanteissa tulisi tutkinta-
vankeus- ja vankeuslaista poiketen aina olla rangaistuslaitoksen johtajalla. Kurin-
pitorangaistuksen määräämistä toimivalta johtajalla jo onkin. Työryhmän mielestä
selkeintä olisi, että päätöksen tekisi joko tutkintavangin tai vangin sijoituslaitok-
sen johtaja taikka mielentilayksikköä lähinnä olevan rangaistuslaitoksen johtaja.
Päätöstä tehtäessä tulisi aina kuulla tutkintavankia (tai vankia) hoitavaa lääkärä.

Työryhmä ehdottaa, että mielenterveyslakiin lisätään päätösvaltaa koske-
vat säännökset, joiden mukaan tutkintavankeuslain ja vankeuslain nojalla
määräytyvät päätökset tekisi aina rangaistuslaitoksen johtaja tutkintavan-
kia tai vankia hoitavaa lääkärä kuultuaan.

Vanginkuljetuksesta on valmisteilla uusi laki, joka sisältäisi säännökset kuljetetta-
van kohtelusta, oikeuksista ja velvollisuuksista sekä kuljetusvastuun määräytymi-

sestä. Mielentilatutkimukseen liittyvistä kuljetuksista lakiehdotuksessa ei ole säännöksiä.

Työryhmän käsityksen mukaan tarkoituksenmukaista olisi, että mielentilatutkimuspaikka huolehtisi esimerkiksi mielentilatutkimuksessa olevan tutkintavangin tai vangin mahdollisesta kuljettamisesta toiseen terveydenhuoltoyksikköön mielentilatutkimuksen tietyn osan suorittamista tai sairaanhoitoa varten. Mielentilatutkimuspaikalla olisi tällöin oikeus saada vankilalta virka-apua kuljetuksen suorittamiseksi esimerkiksi erityisen vaarallisenä pidettävän tutkittavan kuljetuksen turvaamiseen. Tarvittaessa myös poliisi voisi avustaa kuljetuksen turvaamisessa. Vankila huolehtisi tutkittavan kuljettamisesta vankilasta mielentilatutkimuspaikkaan ja takaisin sekä esimerkiksi mahdollisista tutkittavan käynneistä käräjillä. Poliisin velvollisuudesta antaa virka-apua vapaalla jalalla olevan mielentilatutkimukseen määrätyn toimittamiseksi mielentilatutkimuspaikkaan säädetään mielen-terveyslain 31 §:n 3 momentissa.

Työryhmä ehdottaa, että vangin kuljetusta koskevaan lakiehdotukseen lisätään selventävä säännös kuljetusten järjestämisestä mielentilatutkimuksen aikana.

Vangin karkaamisesta säädetään rikoslain 16 luvun 16 §:ssä. Mielenterveyslain 22 d §:ssä säädetään luvattomasti sairaalasta poistuneen potilaan noudosta ja poistumisen estämiseksi tarpeellisten voimakeinojen käyttämisestä. Mielenterveyslain 31 §:n 2 ja 3 momentissa säädetään poliisin velvollisuudesta antaa virka-apua näissä tilanteissa.

Työryhmä katsoo, että karkaamisten/luvatta poistumisten osalta säätely on nykyisin riittävää eikä kaipaa selkeyttämistä.

Tietojenvaihto ja salassapitosäännökset

Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999) 24 §:n 1 momentin 28 kohdan mukaan hallintoviranomaisen asiakirjat ja rekisterit, jotka sisältävät tietoja vangista tai muutoin vapautensa menettäneestä ovat pääsääntöisesti salassa pidettäviä. Lain 29 §:ssä on säännökset salassa pidettävien tietojen antamisesta toiselle viranomaiselle. Erityissäännökset vankeja ja tutkintavankeja koskevien tietojen luovuttamisesta ovat henkilötietojen käsittelystä rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain (422/2002) 16-18 §:ssä. Poliisin oikeudesta luovuttaa salassa pidettäviä yksittäisiä tietoja säädetään poliisilain (493/1995) 43 §:ssä. Tietojen luovuttamisesta teknistä käyttöyhteyttä hyväksikäyttäen säädetään laissa poliisin henkilörekistereistä (509/1995). Viimeksi mainitun lain tulee korvaamaan laki henkilötietojen käsittelystä poliisitoimissa (761/2003), joka tulee voimaan 1.10.2003.

Mielenterveyslain 16 §:n mukaan Terveydenhuollon oikeusturvakeskus määrää, missä mielentilatutkimus suoritetaan. Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksella on terveydenhuollon oikeusturvakeskuksesta annetun lain (1074/1992) 8 §:n 1 momentin perusteella oikeus pyynnöstään saada valtion viranomaiselta tehtäviensä suorittamiseksi tarpeelliset tiedot ja selvitykset salassapitovelvollisuuden es-

tämättä. Näin ollen vankeinhoitoviranomaiset ja poliisi ovat velvollisia antamaan Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen pyynnöstä esimerkiksi vangin ja tutkintavangin sijoittamiseen ja vangin tai tutkintavangin olosuhteisiin vaikuttavat tiedot. Tällaiset tiedot ovatkin erittäin tärkeitä, jotta sijoittamisessa voitaisiin riittävässä tavalla ottaa huomioon tutkittavan karkaamisalttius ja muut mielentilatutkimuksen turvalliseen suorittamiseen vaikuttavat tekijät.

Voimassa olevan lain mukaan tällaisten tietojen antaminen edellyttää kuitenkin Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen pyyntöä. Työryhmä katsoo, ettei pelkästään pyyntöön perustuva tietojen antaminen ole aina riittävää. Vankeinhoitoviranomaisilla ja poliisilla on usein tiedossaan seikkoja, jotka ovat tärkeitä mielentilatutkimuksen häiriöttömän kulun varmistamisessa. Myös tutkintavankeuden toimeenpanon turvallisuus, vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon varmistaminen tai tutkittavan tai muun henkilön turvallisuus edellyttävät, että vankeinhoitoviranomaisilla ja poliisilla on myös oma-aloitteisesti oikeus antaa tietoja ja selvityksiä tällaisista, tärkeiksi näkemistään asioista. Tällaisia selvityksiä tulisi voida antaa paitsi sijoittamiseen liittyen suoraan Terveystieteiden oikeusturvakeskukselle myös suoraan mielentilatutkimusta suorittavalle yksikölle. Tämän vuoksi vankeuslakiehdotukseen tulisi lisätä asiasta nimenomainen säännös. Poliisin oikeus antaa tietoja voidaan perustaa jo nykyisinkin poliisilain 43 §:n säännöksiin.

Työryhmä ehdottaa, että mielenterveyslain 16 §:ään lisätään selvyyden vuoksi säännökset poliisin ja vankeinhoitoviranomaisten oikeudesta antaa tietoja Terveystieteiden oikeusturvakeskukselle tutkintavangin ja vangin sijoittamiseen vaikuttavista seikoista myös omasta aloitteestaan. Vankeuslakia tulisi täydentää myös siten, että siihen lisättäisiin säännös vankeinhoitoviranomaisten oikeudesta antaa tietoja mielentilatutkimusyksikölle tutkimuksen turvallisen toimeenpanon vaatimista seikoista.

Näillä perusteilla työryhmä on valmisteellut mietinnön 7.2. kohdassa esitettävät pykäläehdotukset.

7.2. Säännösehdotukset

Ehdotus vankeuslaiksi

1 luku

Yleiset säännökset

1 §

Soveltamisala

Tätä lakia sovelletaan ehdottoman vankeusrangaistuksen ja sakon muuntorangaistuksen täytäntöönpanoon.

Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanosta mielentilatutkimusta tehtäessä säädetään myös mielenterveyslaissa (116/1990).

19 luku

Ilmoitukset ja tiedon antaminen

7 §

Tietojen antaminen mielentilatutkimusta suorittavalle yksikölle

Vankeinhoitoviranomaisilla on oikeus antaa mielentilatutkimusta suorittavalle yksikölle vangista sellaisia tietoja, jotka ovat tarpeellisia mielentilatutkimuksen suorittamisen turvallisuuden varmistamiseksi tai tutkintavankeuden tarkoituksen turvaamiseksi.

Ehdotus tutkintavankeuslaiksi

1 luku

1 §

Soveltamisala

Tätä lakia sovelletaan tutkintavankeuden toimeenpanoon. Tutkintavankiin, joka samalla suorittaa vankeusrangaistusta tai sakon muuntorangaistusta, sovelletaan, mitä tämän lain 2 luvun 1 §:n 2 momentissa, 4 luvun 1 §:n 3 momentissa, 8 luvun 6 §:ssä, 9 luvun 6 ja 9 §:ssä sekä 13 luvun 2 §:ssä säädetään ja muutoin vankeuslain säännöksiä. Tällaiseen vankiin sovelletaan lisäksi rikoslain 2 c luvun säännöksiä vapauttamisesta.

Lakia sovelletaan myös muun lain nojalla vapautensa menettäneen, rangaistuslaitoksessa pidettävän henkilön kohteluun, jollei muualla laissa toisin säädetä.

Tutkintavankeuden toimeenpanosta poliisin säilytystilassa säädetään poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetussa laissa (/). Tutkintavankeuden toimeenpanosta mielentilatutkimusta tehtäessä säädetään myös mielenterveyslaissa (1116/1990).

Mielenterveyslaki

2 luku

15 a §

Muuhun kuin vankeinhoitolaitoksen yksikköön mielentilatutkimukseen sijoitetun tutkintavangin ja vangin kohtelu

Tutkintavangin yhteydenpidossa laitoksen ulkopuolelle noudatetaan tutkintavankeuslain 8 ja 9 luvun säännöksiä, tutkintavangin tapaajan tarkastamisessa 12 luvun säännöksiä ja kurinpidossa 10 luvun säännöksiä. Vangin yhteydenpidossa laitoksen ulkopuolelle noudatetaan vankeuslain 12 ja 13 luvun säännöksiä ja 14 luvun 5 §:ää, tapaajan tarkastamisessa vankeuslain 17 luvun säännöksiä ja kurinpidossa 15 luvun säännöksiä. Mielentilatutkimusyksikössä voidaan suorittaa erityistarkastus siten kuin tutkintavankeuslain 11 luvun 5 §:ssä ja vankeuslain 16 §:n 5 §:ssä säädetään.

Päätöksen 1 momentin perusteella määräytyvistä toimenpiteistä tekee tutkintavangin tai vangin sijoitusvankilan tai tutkimusyksikköä lähinnä olevan rangaistuslaitoksen johtaja tutkintavangin tai vangin hoidosta vastaava lääkäriä kuultuaan.

Tutkintavangin tai vangin hoidosta vastaava lääkäri voi salassapitosäännösten estämättä ilmoittaa rangaistuslaitoksen johtajalle lain 22 d, 22 e, 22 g—22 i §:ssä sekä 22 j §:n 1—3 momentissa tarkoitettujen tarkastusten perusteella tai muutoin havaituista seikoista, jotka ovat tarpeellisia tutkintavankeuden tarkoituksen turvaamiseksi.

Tutkintavangin yhteydenpidon rajoittamisesta esitutinnan, syyteharkinnan ja oikeudenkäynnin aikana säädetään pakkokeinokeinolaissa (450/1987).

16 §

Mielentila tutkimus

Tuomioistuimen on määrättyään rikoksesta syytetyn mielentilatutkimukseen viipymättä toimitettava asiakirjat terveydenhuollon oikeusturvakeskukselle. Terveydenhuollon oikeusturvakeskus määrää, missä mielentilatutkimus suoritetaan ja, jos se suoritetaan sairaalan ulkopuolella, kuka sen suorittaa. Vankeinhoitoviranomainen tai poliisi voi antaa lausunnon hänen sijoittamiseensa vaikuttavista seikoista.

Ehdotus laiksi vangen kuljetuksesta

5 §

Mielentilatutkimuksessa olevan tutkintavangen tai vangen mielentilatutkimukseen ja terveydenhoitoon liittyvistä kuljetuksista huolehtii mielentilatutkimuksen suorittaja. Sillä on oikeus saada vankeinhoitola itokselta virka-apua tällaisen kuljetuksen suorittamiseksi, jos kuljetuksen tarkoituksen turvaaminen, karkaamisen estäminen tai järjestyksen ja turvallisuuden säilyttäminen sitä edellyttää. Mielentilatutkimuksessa olevan tutkintavangen tai vangen muista kuljetuksista huolehtii vankeinhoitolaitos.